

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Београд

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ

На предлог Одељења за историју, Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду на својој XVI редовној седници, одржаној 12. и 13. новембра 2020. године, именовало је комисију за оцену и одбрану докторске дисертације *Пројектовање и планирање рановизантијског града: Јустинијана Прима (Царичин град?)* докторанда Владана М. Здравковића из Београда, у саставу:

1. Проф. др Радивој Радић, ментор
2. Проф. др Влада Станковић
3. Проф. др Иван Стевовић
4. Др Вујадин Иванишевић, дописни члан САНУ, научни саветник Археолошког института

Пошто се упознала са достављеном докторском дисертацијом колеге Владана Здравковића Комисија има част да Наставно-научном већу Филозофског факултета у Београду поднесе следећи

РЕФЕРАТ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Докторанд Владан М. Здравковић рођен је у Крагујевцу 19. јануара 1967. године. Основно образовање стекао је у Крагујевцу, где завршава и Грађевински смер у Првој Техничкој школи 1981-1985. Студије архитектуре на Архитектонском факултету у Београду окончао је 2008. године стекавши

звање дипломирани инжењер архитектуре (MsC). Докторске студије је уписао школске 2011/12. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду, Одељење за Историју – Византијске студије, ментор проф. др. Радивој Радић, са темом: „*Пројектовање и планирање рановизантијског града – Јустинијана Прима (Царичин Град ?)*“.

Од 2006. до 2014. године био је запослен као архитект-истраживач у Агенцији за визуелну историју са седиштем Крагујевцу, а од 2013. до 2017. године био је члан Управног одбора Републичког завода за заштиту споменика у Београду.

Аутор је више пројеката израде архитектонских студија и реконструкција у графици и програмима мултимедије међу којима се издвајају студије средњовековног Београда и Петроварадина (Градска влада Београда и Музеј Новог Сада 2004-5. године), ходочасничких центара Абу Мина у Египту и Христов Гроб у Јерусалиму (Римско-германски музеј у Мајнцу RGZM, од 2012. до 2015. године) и најдуготрајнији, пројекат Архитектонске студије Царичиног града у 3Д (Археолошки институт у Београду и Универзитет у Стразбуру – Француска школа у Риму, од 2002. до 2017. године).

Посвећен је истраживању историје архитектуре и развоја планерске мисли и процеса пројектовања у различитим епохама са посебном пажњом на сакралној и фортификационој архитектури.

Једно од преломних раздобља у историји архитектуре и урбаног планирања временски се подудара са владавинама царева Анастасија I (491-518) и, поготово, Јустинијана I Великог (527–565), односно крајем V и у првим деценијама VI столећа. У том периоду је узео маха процес *кастронизације* и преуређења постојећег фортификационог система урбаних агломерација и самосталних тврђава. Управо тада се приступило планирању и оснивању Царичиног Града – Јустинијане Прима – који се нашао у средишту истраживачке пажње колеге Здравковића и на чијем је примеру могуће пратити процес о којем је реч. Јустинијана Прима, која се сврстава међу последње плански утемељене империјалне градове, давала је јединствену могућност истраживања планерског концепта и архитектонске мисли у раној Византији и то у више равни, од евидентирања архитектонских поступака и урбанистичких захвата наслеђених из ранијих периода, сагледавања контекста ранохришћанског града и развоја црквене архитектуре до дубоких увида у актуелна кретања у војном грађевинарству, водоснабдевачким захватима и свим аспектима технологије грађења у V и VI столећу. Колега Здравковић је у својој докторској дисертацији јасно показао да је успешно изнео један овако захтеван научно-истраживачки подухват, што значи да је предвиђени задатак обавио на најбољи могући начин.

2. Предмет и циљ дисертације

Оснивање Царичиног Града, у време појаве нових стремљења у рановизантијској архитектури, дозвољава могућност подробног испитивања урбаног планирања и пројектовања већег броја здања из реченог раздобља, а оно подразумева уочавање и утврђивање архитектонског језика ранохришћанског и рановизантијског града, односно његових фортификацијских грађевина, комуналних и инфраструктурних здања. Суштински, тема ове докторске дисертације пружила је допринос сагледавању и разумевању процеса пројектовања у рановизантијском раздобљу. Уважавана су начела из корпуса знаменитог римског архитекта Витрувија, али је, такође, уследила демонстрација примењене методе током осмишљавања архитектуре или планирања насеља у раном периоду византијске историје. У том периоду се одиграо један од најзначајнијих архитектонских препорода и својеврсна револуција у грађевинарству. Да би се то постигло на научно валидан начин, неопходно је најпре било да се објасни архитектура и укупни грађевински програм Царичиног Града. Учињено је то кроз историографске осврте на време и околности као и залеђе примењених архитектонских тема, а све са становишта историје архитектуре и урбаног планирања.

Полазећи од указивања на главне разлике великих урбаних агломерација класичног периода – полиса и метропола у односу на кастроне и кастронизоване полисе рано-византијског доба, било је незаобилазно и испитивање изазовне архитектонске теме *оснивања нових градова*. Овај осврт на филозофску позадину и рационалну архитектонску праксу урбаног планирања остварен је кроз упоредни преглед познатих остварених урбанистичких концепата код Хелена и Римљана што је резултирало евидентирањем филозофских и културолошких утицаја на планерски приступ приликом конципирања Царичиног Града. Знатан корпус планерских процедура приликом оснивања града спроведен је и у процесу великог Константиновог подухвата оснивања Константинополиса, па је утврђено да је бар онај незаобилазни инжињерски корпус обављања геодетског премера и географско-просторног дефинисања премерне мреже спроведен и на Царичином Граду.

Након студирања планерских процедура још важећих и примењених у време оснивања Царичиног Града, учињена је анализа остварених здања и инсталација из корпуса јавних радова. Овом анализом указано је на разноврсност архитектурне и урбане опреме *кастрона* где су у први план избиле теме нарочито интересантне за проучаваоце историје архитектуре, као што су принципија и праеториум, који још увек одају концепте из класичног периода. Разврставање јавних здања по намени и функцији указало је на нераскидиву грађевинску узајамну условљеност фортификационих радова и водоводних инсталација у укупном уређењу

кастрона. Тематска шароликост сакралних здања са друге стране увела је нов религиозно-филозофски аспект у сагледавању једног ранохришћанског града. У осмишљавању епископеона у бедемима акропоља, такође су присутне премисе хеленске традиције у уређењу посебног храмовног простора.

У наставку, фокус докторског рада био је усмерен на разјашњење пројектовања појединих грађевина, а следећи начела наведена код Витрувија као и на предлог њихове примене на примеру урбаног планирања Царичиног Града и одвојено, кроз приказ потпуног пројектног процеса три архитектонска егземплара – утврда, сакралне грађевине и водозавхата или бране. Овај сегмент рада се односио на питања из домена пројектантског практикума у оквиру којег је учињен покушај разјашњења Витрувијевског процеса пројектовања и демонстрирана математичка природа израде архитектонских решења.

Археолошки локалитет Царичин Град располаже великим преимућствима у погледу разматрања сублимираних римско-хеленских искустава у урбаном планирању. Наравно, богато наслеђе архитектонске праксе и планирања класичног периода које се несметано развијало током више векова, уткано је у урбанистички и појавни концепт Царичиног Града, који је као сведено пројектована урбана агломерација с краја антике дао могућност дубоког увида у садржај и форму једног ранохришћанског града, где је хришћански карактер насеља нарочито наглашен јер је окосница градског плана садржала еклезијални центар – епископеон. Као једнослојни локалитет, без оптерећења насеобинским слојевима из векова који су следили и нарочито услед велике очуваности и степена истражености, показало се да Царичин Град представља споменичку агломерацију погодну за истраживање урбане историје и процеса планирања у рановизантијском периоду, без премца у нашој земљи.

Овим радом остварен је допринос разумевању и истраживању две теме: са гледишта историје и развоја архитектуре питање спровођења кастроанизације и архитектонског устројства рановизантијских *кастро*на као исходишта бројних урбаних и прото-урбаних агломерација у средњем веку и друга, глобалнија и значајнија проблематика – искорак у истраживању и схватању процеса пројектовања и укупне архитектонске мисли у време Јустинијана I.

Разјашњено је питање фортификационог исходишта концепта *кастро*на, рановизантијског града-тврђаве, а остварен је и подробен увид у то шта је кастроанизација заиста подразумевала када су у питању постојећи урбани центри. Они су се оснивани као сасвим нове кастролизоване комуне попут Царичиног Града и ту је учињен непосредан допринос истраживању касно-античког и византијског урбаног наслеђа у нашој земљи, али и шире на Балканском полуострву. Са друге стране, дубоки увид у касно-антички процес пројектовања који је овај докторски рад досегао и у условима малог

броја научних радова из ове области у нашој средини, дао је допринос сазнањима којом методологијом и праксом су поједини градови на измаку антике могли да буду конципирани и поједине архитектонске теме осмишљаване и реализоване. И, најзад, али не и на последњем месту, предложени систем математичке архитектонске праксе, као и демонстрација примене геометријске алгебре у процесу пројектовања на три примера јавних здања на Царичином Граду, илустровала је не само инжињерску сложеност осмишљавања разнородних архитектонских концепата већ и дубоко интелектуално залеђе тог процеса који се, као захтеван ментални напор базира на капиталним филозофским постулатима старог доба.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Свестан да је пред њом веома захтеван и нимало лак задатак, докторанд Владан Здравковић је на самом почетку свог рада нагласио да ће у истраживању које следи његове основне хипотезе бити следеће:

- 1) Такозвана *кастринизације* у V и VI веку била је превасходно усмерено на заштиту најважнијих јавних здања комуне и најужег резиденцијалног ткива око њих. Плански подигнути утврђени градови – кастрони – у рановизантијско време, углавном су задржали премисе урбаних центара класичног периода по бројности функција које се у њима обављају, али су стога градски периметри у највећој мери умањени и војно много боље обезбеђени. Сви стратешки ресурси комуне стављени су под војни надзор, па су и све фортификационе, најважније цивилне и водоводне инсталације, заправо дело војних инжињера.
- 2) Царичин Град је подигнут као империјална задужбина по унапред осмишљеном плану који је дело ученог и високо рангираног математичара и архитекте. Потврђено је да архитектонски концепт Царичиног Града није дело провинцијског архитекте већ пројектанта из цариградских академских кругова блиских дворској канцеларији. Препознатљиво уређење града одавало је хеленску традицију архитектонске и филозофске мисли која се препознаје у тумачењима Аристотела и Платона, али истовремено задобија и снажну ранохришћанску димензију при избору групе јавних здања и урбане опреме примерених једној хришћанској комуну и црквеном центру.
- 3) Планерски захвати су спроведени на Царичином граду у складу са топографско–просторним захтевима за исправно трасирање градског *тезиса* где је премерна мрежа развијена према кардиналним странама света, а у складу са устаљеним начелима опажајне астрономије. Приликом трасирања – утемељења Царичиног Града, сасвим сигурно

- су изостали обреди консекрације који су били обављани приликом оснивања Константинопоља, а који су проистекли из корпуса *дисциплина етруска*. Како било, утврђено је евидентно присуство архитектонске групе која репрезентује империјални стандард као директну симболичну спону са оснивачким актом Константина I у Цариграду, (империјални трг – кружна стоа са меморијалним стубом и царском скулптуром).
- 4) Математичко – геометарски систем евидентиран на Царичином Граду указивао је на рутинску примену геометријске алгебре као основне матрице за постављање премерне геометарске мреже и референтних тачака, *грома* за коју су поједини грађевински програми били везани.
  - 5) Подизање урбане агломерације по унапред осмишљеном плану имплицирало је спровођење правовремених логистичких припрема и организације грађења у широком захвату. Пројектовање најважнијих грађевинских потеза, фортификације и јавних здања у прецизном математичко-геометријском систему омогућавало је детаљни прорачун волумена уградног материјала, број потребних фабрика опека, каменолома, радне снаге и динамике радова као и коначну цену коштања.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Докторанд Владан М. Здравковић поднео је Комисији докторску дисертацију која обухвата 353 странице (сингл проред) и подељена је на четири поглавља. После кратког Увода (стр. 9–12) налази се прво поглавље под називом *Прилике у царству у владавинама пре Јустинијана* (стр. 13–57), подељеном на пет одељака. У њему се расправља о црквеним приликама у Царству са посебним освртом на простор Балканског полуострва. У жижи је владавина цара Анастасија I (491–518) и, нарочито, његови грађевински програми. Потом следи друго поглавље *Стање у Илирику уочи инаугурације Јустина I* (стр. 58–124), подељено на чак једанаест одељака. У њему је истраживачка усмереност на релативно кратку епоху владавине цара Јустина I (518–527), али и на потоњу политику Јустинијана I Великог (527–565), политику која се тицала црквених питања, његовог законодавства, монетарне политикуе, администрације и ратова клоје су водиле његове војсковође. Треће поглавље *Империјални грађевински програми* (стр. 125–201) састављено је од осам одељака и окренуто грађевинским империјалним подухватима на широком простору обновљене византијске империје. Четврто поглавље *Империјални грађевински програми и задужбински градови* (стр. 202–306) кога чини седам одељака, усмерено је на програме архитектонских подухвата, са посебним освртом на град Јустинијану Приму

и са својеврсном реконструкцијом њене изградње. Онда следи *Закључак* (стр. 307–320), а на крају се налази *Библиографија* (стр. 321–348) у којој су, одвојени једни од других, наведени коришћени извори на које се докторанд ослањао у току истраживања, као и релевантна научна литература коју је консултовао приликом израде своје докторске дисертације. На самом крају се налазе и два прилога.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Докторска дисертација *Пројектовање и планирање рановизантијског града: Јустинијана Прима (Царичин град?)* оригиналан је научни рад који представља значајан допринос сциентистичкој проблематици којој је посвећен. По многим својим вредностима ова дисертација представља продор у нове и до сада неистражене области. Реч је о једном сасвим свежем погледу на рановизантијско градитељство који је последњих година приметан у светској византологији. Превасходно усмерен на V и VI столеће, докторанд је успоставио исправније сагледавање царских програма у завичајној провинцији царева Јустина I и Јустинијана I Великог. Овај други је свој програм обнове урбане обнове и административне рестаурације дијецезе Дакије у целини. Апогеј тог замашног подухвата била је изградња Јустинијане Приме као њене свакако црквене, али, на својеврстан начин, и цивилне престонице.

Ова докторска дисертација једним делом потврђује резултате и научне домете које су остварили савремени истраживачи рановизантијске архитектуре – умногоме другачије од представа које су имале старије генерације проучавалаца ромејског градитељства – али другим делом доноси низ научних новина, али и ваљаних закључака, умесних и проницљивих реинтерпретација.

И, најзад, али не и на последњем месту, докторанд Владан М. Здравковић поставио је и нека нова питања. На нека од њих је спремно дао одговоре, а нека је једноставно препоручио истраживачима који ће се бавити историјом рановизантијског градитељства.

6. Закључак

Докторска дисертација *Пројектовање и планирање рановизантијског града: Јустинијана Прима (Царичин град?)*, урађена скрупулозно и са несумњивом истраживачком акрибијом, а вредна по својим оригиналним научним резултатима, драгоцен је допринос бољем познавању

равизантијског градитељства. Штавише, шире гледано, ова дисертација не само да у највећој мери указује на разноврсне прилике у градитељству оновремене римске, односно византијске империје, него и доноси једну панораму ондашњих, пре свега, црквених, али ништа мање и политичких, законодавних или административних прилика.

На основу свега што је изнето, Комисија са задовољством предлаже Наставно-научном већу да прихвати позитивну оцену докторске дисертације ***Пројектовање и планирање рановизантијског града: Јустинијана Прима (Царичин град?)*** докторанда Владана М. Здравковића и закаже усмену одбрану, на којој ће чланови Комисије са кандидатом подробније размотрити нека стручна питања, указати му на евентуалне недоречености и недоумице и дати одређене сугестије упутне и корисне за њено објављивање.

Са изразима особитог поштовања,

Београд,
15. новембар 2020. године

Комисија

Проф. др Радивој Радић (ментор)

Проф. др Влада Станковић

Проф. др Иван Стевовић

Др Вујадин Иванишевић, дописни члан
САНУ, научни саветник Археолошког
института